

Årsskrift 1986

Nr. 3

Liten nok til å høre på deg – stor nok til å hjelpe deg

Snakk med oss – du skal se det kan lønne seg

Sparebanken
Agder

VENNESLA
SPAREBANK

Årsskrift 1986

Bildetekst: Hunsfos fabrikker i 1895. Tegnet av Arvid Bergstøl.

Bildet viser de gamle fabrikkbygningene mot Otras vestre løp – eller «småfossene» som de gjerne ble kalt. (Motivet finnes også som fotografi side 25.)

Utgitt av
Vennesla Historielag
Eget forlag
Desember 1986

Trykt hos Sørtrykk A/S på 100 gr. Hunsblade fra Hunsfos fabrikker.

VIGELAND METAL REFINERY A/S

er et raffineringsverk som produserer aluminium med en renhet på 99,99 — 99,999 % Al og er markedsført som "Super Purity aluminium". Råstoffet, som benyttes i produksjonen, er vanlig aluminium med renhet 99,5 — 99,7 % Al.

Produksjonen er for tiden 6.000 tonn pr. år, og bedriften har ca. 100 ansatte. Hele produksjonen går til eksport.

Den høyere aluminium brukes i dag vesentlig i elektroindustrien — og da som bearbeidet til elektrokondensatorer i T.V. og radiomottakere og i telekommunikasjonsanlegg o.s.v. En del av produksjonen brukes også som grunnstoffet i den så moderne bilfargen "Metalic". De relativt store kraftmengder som brukes til en slik produksjon blir levert av søsterselskapet, A/S Vigeland's Brug, som ved den regulering Otra har pr. 1987, har en årsproduksjon på ca. 290 GWh.

**DU ER I TRYGGE
HENDER HOS**

STJERNEBYGG

Vikeland, Vennesla. — Tlf. 042/56 157.

Innholdsfortegnelse

FORORD av Thorvald Hellum	s. 4
HUNSFOS FABRIKKER 100 ÅR av Egil Flaatin	s. 7
HUNSFOS I MELLOMKRIGSTIDA av Stein Tveite	s. 13
HUNSFOSMINNER av Georg Viksnes	s. 24
LITT OM VENNESLA-DIALEKTEN av Olav Jortveit	s. 37
GAMLE NAVN av Olaf Hagen	s. 48
INNSAMLING AV STEDSNAVN I VENNESLA av Olaf Ingebretsen	s. 51
PRESENTASJON AV VENNESLA HISTORIELAG	s. 53
TIDLIGERE ÅRSSKRIFT	s. 54

Forord

For tredje gang! På tre år! Vi i Vennesla Historielag er litt stolte over den produksjonen vi nå kan skilte med. Av bøker/hefter er dette det 3. årsskriftet vi utgir siden laget ble stiftet i 1983. I tillegg gir vi i år ut et eget samferdselshefte med navnet: «He tåge pebe?». Samt at vi er med på å produsere Venneslakalenderen 1987 – sammen med speiderne.

Dette årsskriftet er utgitt i et jubileumsår for svært mange lag og foreninger og ikke minst Vennesla kommune og hjørnestensbedriften Hunsfos fabrikker – som runder de 100 år i 1986. Stoffet i dette heftet er i hovedsak viet dette Hunsfos-jubileet. Direktøren gir sitt besyv med i laget – i og med at vi har fått lov å trykke hans hilsningstale og egenproduserte prolog til 100-års festen Vennesla Historielag arrangerte 18. mars i år.

Det resterende Hunsfos-stoffet har også sitt utspring fra denne festkvelden. Professor Stein Tveite hadde et langt foredrag som vi gjengir i forkortet versjon. Tveite legger vekt på de økonomiske sidene ved bedriften i mellomkrigsårene. Georg Viksnes representerer den lette, muntre fortelleren i sin artikkel om Hunsfos-minner. Han fikk Kongens fortjenstmedalje i sølv etter vel 50 år ved bedriften.

Vennesla-dialekten er grundig omtalt i Olav Jortveits artikkel. Her presenteres en god del grammatikk og en språkprøve til slutt. Vi håper at denne artikkelen vil bli et godt supplement til norsk-undervisningen i Vennesla-skolene.

Olaf Hagen er vel den største lokalhistorikeren bygda har fostret.

Kulturprisen har han også mottatt for dette arbeidet. Den står nå i egen monter i Vennesla Bygdemuseum. Hagen var sterkt opptatt av språk og navnesetting i Vennesla. Her presenterer vi noe av det han har skrevet om betydningen av å ta vare på denne viktige del av vår språklige kulturarv.

Til slutt presenterer Olaf Ingebretsen det arbeid han leder i Vennesla Historielag – stadnavnprosjektet. Siden 1984 har historielaget engasjert seg i arbeidet med å samle inn og kartlegge små og store navn i bygda vår. Vi håper at dette bidraget kan spore andre til å få lyst til å delta.

Årsskriftet 1986 er ikke noe rent temahefte som det forrige var, men vi mener at det har like stor verdi for det. Et ønske fra redaksjonen må vi gi plass til: Har du skrevet, eller planer om å skrive, noe fra Venneslas lokale historie, ønsker vi å komme i kontakt med deg. Det er én begrensning vi legger stor vekt på. Det må kun være originalstoff – upublisert materiale vi trykker. Med dette vil vi bare til slutt håpe at dere som leser årsskriftet får et rikt utbytte og forhåpentligvis lærer bygda Vennesla bedre å kjenne.

Vennesla, desember 1986
Torvald Hellum

Norges eneste kassettverksted holder til i
Vennesla!

Venneslas **laveste** priser på:
Alt i audio- og videokassetter.
Rensekassetter – spolebånd.
Tilbehør etc.

**Kun kr. 15,- pr. reparasjon –
uansett feil**

KASSETTSERVICE

BRANDÆSEN 4 – 4700 VENNESLA – TLF (042) 55 828

Bind 1 av
Bygdeboka for Vennesla
Gard, plass og ætt
er til salgs hos
Kommunekassereren
i Vennesla

Pris kr. 230,–

Bestilling pr. tlf. 042/55 211, l. 162.

Janicken
KAFETERIA

Bygdas møtested

**Husk vår
utlevering
av selskapsmat**

Tlf. 56 252

Herr Formann, mine damer og herrer!

Jeg har med glede fått i oppdrag å si noen ord i forbindelse med Vennesla Historielags tilstelning her i kveld. Med denne fine oppslutningen regner jeg med at det må bli en verdig åpning på vårt kjære Hunsfos Fabrikkers 100-års jubileum.

Trenger vi en historie da? Vil kanskje noen si i dag. Hver dag har nok med sin møyе. Og er vi ikke alle opptatt av dagen i dag. Hvordan vi får det til, alle gleder og mange problemer. Hva får vi ut av nåtiden osv. Selvsagt også en masse fagprat. Og fremfor alt så planlegger vi for fremtiden. Men kanskje om 10–15 år vil vi sikkert tale om nåtiden som de gamle gode dager.

Med de aller fleste av oss vil nok ha historien – og innser nødvendigheten av å kjenne den. Ja, for mange er det helt livsviktig. Vi prøver så ofte å finne tilbake til røttene – Nostalgi er et lignende begrep. Tenk bare hva Snorre og Grimberg betyr for oss. Det er helt avgjørende at vi kan følge historien uavbrutt. Jfr. polakkenes Warszawa. (Den gamle bydel).

I dag skal vi høre om Hunsfos Fabrikkers historie. Og historie kan

være så mangt. Det avhenger bl.a. av hvem som skriver historien. Seierherrens beretning er nok ikke alltid riktig. Jeg føler meg imidlertid sikker på at det vi skal høre i kveld kan betraktes som objektiv historie. Slik det hendte og når det hendte. Tegnet ned av virkelige historikere.

Som et apropos til dette har jeg skrevet noen linjer om Hunsfos Fabrikker, som kanskje kan gi en liten følelsesmessig bakgrunn, om enn subjektiv oppfatning av 100-åringens historie.

Hunsfos - 100 år

I

*Bygda lå der åpen og alene.
Jordbruk, fangst og fiske ga
den liv og mening - om enn i
trange kår.*

*Industri, spurte noen, hva
er nå det? Det sies at man
lager papir av vann og tre.
Nei det var vanskelig å se.*

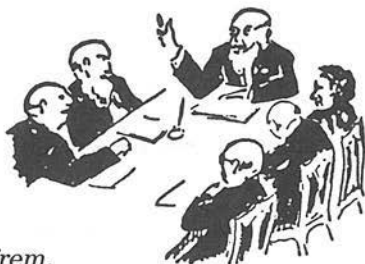

II

*Men kloke menn forsto det
hele - og i 1886 fødtes det
ved Otras munning et barn
av liten vekst - og Hunsfos
Fabrikker den het.*

*Kraft av vann, virke fra hei
og skog, og bygdas brave menn
de lærte litt om senn.*

Ny tid skal komme, vi skal vinne frem.

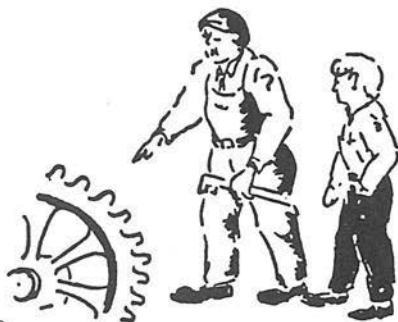

III

Forundelige verd – vi lager
papir av 99% vann og 1% med
stoffet fiber kalt.

Maskiner kom og de fikk navn
– som barn skal ha – fra
PM 1 til PM 6 – og senere
kom fler.

Men håp og tro er ikke nok:
Innsats, slit og mot må følges opp.
Nye generasjoner kom, på Hunsfos
arbeidet ofte både far og sønn.
Gjennom tiden har folk her oppe i
Vennesla vært kjent for å tenke så
likt: Et eventyr blir til, når vi
Sammen noe vil.

IV

Konjunkturer, hva er nå det?
Nye navn og begreper og leve med
– og Hunsfos fikk det så visst
å kjenne. Mellomkrigstid, med
prisene ned. Uår for industri.
Hva er det som skjer – må det
krig til i Østen? Nei, nå tenker
jeg visst forkjært på en kjent
poet.

Fred er å skape, krig er forakt
for liv, og kan ikke begrunne
noe fortjenestemotiv.

Men krigen kom, jeg tenker på
1914 og frihetskrig 1940. Det
ble en stri – og Hunsfos kom
gjennom på sin måte. Det
viktigste var dog at nå var
vi fri fra fremmedåket.

Vi var herre i eget hus.

V

Ja, oppbygging ble det hos oss og de andre. Krig skapte savn – og papir ble mangelvare. Så fulgte en tid, ja 10–15 år med høy produksjon – faktisk mange gode år. Det var Knobels tid vil mange si – han ble en legende sier de eldre – en slags pater familias. Konjunktorene var riktignok med, men viktig var også at teknisk utvikling og salg fulgte med.

VI

Nå må vi ikke glemme vårt hovedmotiv: Det å hilse og rose vårt Hunsfos-papir.

Vi leverer til alle slags bøker – ordet har makt – og Bokklubben liker vårt ark.

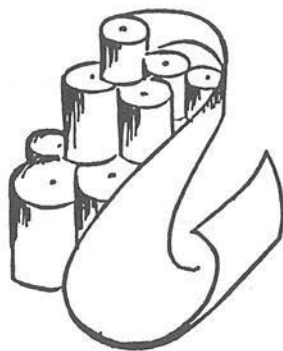
Papir for emballasje og blomsterdekor; A4-kopier en kjempe hos oss.

Vi nevner og råpapir for tapet, og papir for giroblanketter, konvolutter samt listepapir med mer. Og glem ikke tipping, du store min tid, du har større sjanser på Hunsfospapir!

Selvangivelsen på tro og ære, var også en ting vi fikk lære. Ja, høyt vi flyr, nå også på Norske Vinger.

Vi er ikke så mange her oppe, men før 10-året er omme passerer vi sikkert de 100.000 tonne.

Men husk produsent: Sett alltid kunden fremst!

VII

Men, tilbake til historien:

Slutten av 60-årene og mange av de 70, ble rett så vanskelige for Husfosbedriften. Stikkord er miljøproblemer til hundrede millioner og strukturrasjonalisering – med følge – en rekke konkurser.

Vi måtte ha hjelp – det kalles sanering. Et kraftverk gikk også i fløyten – det vannet var ikke mere.

Så kort kan det sies, men andre årsaker var og relevant. Jeg går ikke i dybden – det blir for langt.

Men vi reiste oss atter – og sammen – konsolidering og fremgang ble slagord den gangen. Og faktisk, vi lyktes så laglig med det.

VIII

I dag har Hunsfos årsmålsdag, en sprek hundreåring må vi mene og tro.

Vi minnes og takker de mange som smått om senn, grunnlaget la – for oss andre. Hva ga de oss med sitt slit? De høstet som oftest så lite – men bygget en veg som vi andre kan like.

På fremtid vi tror. Det er opp til oss selv å velge en kurs, la meg sitere noe fra Kiplings dikt:

«Hvis du kan ta din tørn og ikke gi deg, men sette inn hver fiber i din kropp – og holde ut når alt forstummer i deg – unntagen viljens røst: Gi aldri opp.»

Vårt slagord skal da også være:
Hunsfos skal bestå – i nye hundre år!

Egil Flaatin

Hunsfos i mellomkrigstida

Sett frå avstand er Hunsfos på mange måtar karakterisert ved stabilitet mellom 1918 og 1940. Fabrikken hadde hatt ein sterk ekspansjon like før og under fyrste verdskrigen, med hovudtyngda i åra 1913–19. Store nybyggjingar kom i stand, kapasiteten blei auka. Serleg galdt dette sulfittfabrikken, og sjølvstapt med papirproduksjonen i auke som fylgje av dette. Taubanen frå Ålefjær blei reist, med nytt anlegg der.

Produksjonskapasiteten auka sterkt. 1918 var han på 22 000 tonn papir. Som underlag kom sliperiet med 45 000 og sulfittfabrikken med 10 000 tonn. Her var det overkapasitet i høve til sluttproduktet, med 13 000 tonn tremasse og 4 000 tonn cellulose.

Hunsfos var såleis mellom dei aller fremste produksjonseiningane i sin bransje. Berre Borregaard og Union var i ein klasse for seg. (Union hadde ein spreidd produksjon, men produksjonen på Skotfos var oppe i 35 000 tonn.) Hunsfos kom som den fremste av einskildforetaka utanom dei to konserna.

Arbeidsproduktiviteten gjekk opp, men likevel blei det arbeid til mange fleire (utanom alle dei som dreiv med sjølve anlegga). Talet på tilsette blei omlag dobla frå 1910 til 1920. Og sist i 1930-åra var arbeidsstokken omlag den same.

Men stabiliteten gjeld berre for perioden under eitt. Det var så menn mange uromoment, for å seie det mildt. Streik og lockout var noko dei måtte rekne med, serleg i 1920-åra. Og i fyrste halvta av 1930-åra var Hunsfos langt frå å vere ei trygg arbeidsplass. Begge moment har samband med det som hende i storsamfunnet, og i

sjølvaste verdsøkonomien. Men lokale reaksjoner gjorde sitt til motsetnad og strid. Og ikkje minst var det avgjerande korleis fabrikken blei styrt, korleis administrasjon og eigarinteresser møtte nye situasjonar. Resultatet er i alle fall tydeleg – Hunsfos Fabrikker gjekk til tvangsauksjon 8. april 1935.

Arbeidskonfliktar

Det var stogg i arbeidet på Hunsfos som følgje av konflikt mellom arbeidspartane mange gonger i åra 1920–34. Dei fleste var heller stutte. Alle utan ein var fylgje av motsetnad på landsplanet, anten som streik eller lockout. Eit grunnleggjande vilkår for denne striden var utviklinga i prisnivået. Frå 1914 til 1920 steig prisane 4 gonger, for så å falle til førkrigsnivået 1933. Arbeidskjøparane ville presse ned lønene i takt med prisane, arbeidarane stritta imot. Som fylgje av tariffperiodane blei lønene hengande etter, slik at realløna steig – for dei som hadde arbeid.

Den siste streiken varde frå 11. mai til 14. juli 1934. Denne skilde seg sterkt ut frå dei tidlegare ved å vere ein reint lokalt fenomen.

Emil Hildebrandt

Arbeidsstokken blei skoren ned til 108 mann, og då slutta alle. Det var dramatiske hendingar og ei hard stemning. «Vennesla er som et hvepsebole», skreiv avdelingsformannen Emil Hildebrandt til forbundet. Eg skal ikkje gå meir inn på sjølve streiken, men sjå på bakgrunnen. Stutt sagt – den økonomiske uføra som Hunsfos hadde kome opp i. Og denne uføra hadde ikkje kome over natta.

Maartmann Moe

Direktør Chr. Vig slutta hausten 1933 av «helbredsgrunner», kan hende var det helst fabrikk som var sjuk. Som ny styrar blei tilsett K. Maartmann Moe. Han var ingeniør, mellom dei fremste i bransjen i så måte. Og han var ein «troubleshooter». 1929 var det krise i Risør Tremassefabrikker, direktør Arne Blakstad blei sett på porten og Moe blei kalla inn for å rydje opp. Det må ha fått eit godt omdøme, i alle fall innan bransjen.

Moe var ein god ingeniør, men ingen stor menneskekjennar. Kan hende var det eit litt anna miljø han møtte i Vennesla enn i Risør. På nyåret skreiv Hildebrandt eit personleg brev til formannen i forbundet, Andreas Bratvold. Maartmann Moe var «i full sving med «oprydningsarbeide» som han kaller det». Hildebrandt gav opplysningar om stoda på Hunsfos, og ville i vederlag ha «nogen vink m.h.t. Moe og hans måte å ta tingene på». Og han fekk svar: «Maartmann-Moe er en av landets mest aggressive arbeidsgivertyper. Vi er forøvrig enig med Deres forening i at vi kommer til å få adskillig bryderi med den nye direktør. – Den som kjenner Maartmann-Moe, vet at han er en streber av rang. – Når han nu har overtatt direktørstillingen ved Hunsfos, akter han selvfølgelig å vise hvad han duger til og vil selvsagt søke å valse op både med arbeidere, banker, tømmerselegere og alle som han kommer i berøring med vedrørende bedriften.» Og vidare: «Vi går derfor ut fra at Deres forening før eller senere blir nødt til å et opgjør med denne mann. – Spørsmålet melder sig da om det ikke var likeså godt å hoppe i det som å krype i det.» – Og hopp blei det!

Men saka var at det verkeleg fanst litt å rydje opp i. Maartmann Moe ville med ein gong setje i gang med ombygging og modernise-

Adm. direktør Knud Maartman Moe

ring. Han og andre kom til at «anlægget var været mindre godt vedlikeholdt, således at de beløp som trænges for at faa selskapets maskinelle utstyr i helt konkurransedygtig stand vil bli meget store.» I februar kom Moe til at dei måtte ut med 1.6 mill. kr. forutan driftskapital. Same hausten blei det gjort grundigare arbeide, og sett opp 10 ulike alternativ for vidare utvikling (d.v.s. det eine alternativet var nedleggjing). Det billegaste (forutan nedleggjing) kom på 2.1, det dyraste 6 mill. kr (og dertil sjølvsagt driftskapital).

Det var mot denne bakgrunnen at Moe og kreditorane seinare kravde garanti for arbeidsfred som vilkår for freistnaden på å berge skutta. Advokat Kristen Nygaard (seinare styreformann) klaga på nyåret 1935 over at arbeidarane året før «savnet den fulde forståelse av den alvorlige situation som forelaa.» Det kunne kanhende vere slik, men kanhende med god grunn. I mai 1933 gjekk såleis selskapet ut offentlig og hevda at «anleggene er godt vedlikeholdt».

Driftsinnskrenking

Kva var det som gjekk gale? Korleis kunne det ha seg at eit av dei største og mest moderne anlegga i landet ikkje kunne greie seg? Lat oss fyrst sjå på dei ytre driftsresultata.

I motsetnad til mange andre selskap innan treforedling hadde Hunsfos gjeve 10% utbytte på aksjekapitalen i ei årrekke fram til 1916. I samband med ombygging og krigsproblem fall utbyttet i 1917–19, men 1920–26 var dei oppe i 10 % att. Dei siste åra var det heller eit sersyn. Likevel, problema synte seg. 1923 blei tidlegare og mindre pantelån omgjorde til eit lån på 3 mill. kr. På nyåret 1927 kom ei ny omgjerding – denne gongen til 6 mill. kr., med Centralbanken som kreditor. Røynleg var det eit partialobligasjonslån, serleg til Storebrand og Wilhelmsen, med avdragsfridom i 3 år. Og frå 1927 var det slutt med aksjeutbyttet. Alt 1926 var det driftsunderskot på papiret, med vel ein halv million. Underskotet var på over ein million i 1931, ein kvart million i 1932 og mest ein million i 1933. Og dertil kom spørsmålet om samsvar mellom bokføring og økonomisk realitet.

Somaren 1933 gjekk dei fremste kreditorane ut frå at det fanst nok realverde i selskapet til dekkjing av krava. Men i januar 1935 skriv Nygaard: «Denne opfatning har ikke holdt stik.» Samla gjeld var mest 7 1/2 mill. kr., selskapet meinte at dei rådde over omlag ein million til. Ved utgangen av 1934 meinte Børskomiteen at likningsverdet for obligasjonslånet var berre halvta, d.v.s. vel 2.3 mill. kr. Og Nygaard skreiv internt til kreditorane: «Personlig tror jeg ikke at man gjennom auktion vil opnaa noget bud som dækker denne værdi.» – Det fekk han rett i.

Alle i same båt?

I ettertid har det vore ikkje uvanleg å hevde frå industrihald at dei dårlege resultata i mellomkrigstid kom av den internasjonale krise. Og attpåtil var treforedling serleg ille ute, som fylgje av at produksjonen sprang lenger og lenger frå forbruket.

Dertil har det vore ført i marka argument som gjeld *sernorske* tilhøve, både for økonomien under eitt, serleg for industrien, og til slutt vanskanane som treforedlinga fekk på toppen av alt det andre. Eg skal freiste med litt kommentar.

Internasjonal utvikling

Det er klart at her fanst internasjonale kriser i mellomkrigstida. Men det gjeld trass i alt berre ein mindre del av perioden. Det kom ein kvass etterkrigskrise i 1921/22, og så den verkeleg harde krisa 1930–33. Men 1935–39 var gode år under eit, og framfor alt må eg understreke det positive biletet av 1920-åra. Fra slutten av 1922 endra konjunkturbiletet seg til det positive, og i 1926–29 var det høgkonjunktur. – For mellomkrigstida under eitt var det ein klar velstandsauke i dei «industrialiserte» landa. Det synte seg ikkje minst i masseforbruk av varer som anten var heilt nye eller før berre hadde eit privilegium for dei rike. Det er nok å nemne appelsin og radio.

Men kva med treforedlinga? Frå norsk side blei det serleg peika på den store produksjonsauken i USA og Kanada. Desse nytta ut stor-driftsfordelar, og hadde dertil lågare produksjonskostnader i utgangspunktet. Mot dette er det å invende at i Sverige, og serleg i Finland, skjedde det au ein sterk framgang. Det galdt ikkje berre produksjonen. Ved investeringar i dei mest moderne maskinar greidde dei langt på veg å hamle opp med Nordamerika. Fabrikkane tente attpåtil pengar. Serleg var 1920-talet gode år. For Finland var dette uventa. For det fyrste hadde landet vore med i krigen, og endå verre, hatt ein øydeleggjande borgarkrig i tillegg. For det andre var det industrielle utgangspunktet sers dårleg, framfor alt når det galdt papir. Finnane hadde nøgd seg med produksjon for den russiske marknaden, bak trygge tollmurar. Som fylgje av det var effektiviteten sers låg, med små einingar og gamalt produksjonsapparat.

Heftye

Det største fallet innan treforedling kom i Union-konsernet. Der måtte dei refinansiere verksemda i 1922, dei gamle aksjane blei sterkt nedskrivne. Dette blei ikkje nok, ein ny runde måtte til i 1930. Og merk – dette var før verdskrisa sette inn.

Hunsfos Fabrikker var mykje mindre enn Union, men elles hadde dei mangt sams. Det var same krinsen av pengesterke menn i hovudstaden som sat med aksjemajoriteten. Framfor alt var det same formann i direksjonen – Johs. G. Heftye. Han måtte gå av i Union 1922,

Bankier Johs. G. Heftye

men i Hunsfos sat han heilt til krisa viste seg for alvor 1927. Då var han 71 år gamal.

Var det vekeleg noko med Heftye som gjorde at det gjekk så ille med dei treforedlingsfirma han styrte? Eg meiner ja, og skal her freiste å grunngje påstanden. Det er då viktig at han fyrst og fremst var finansmann. Etter faren overtok han eit stort bankfirma, som han sjølv retta serleg inn mot norsk treforedling. Dette var ein faktor i ekspansjonen for Union etter 1905. I år 1900 var han med på skipinga av *Centralbanken for Norge*, firmaet hans gjekk inn der, og sjølv sat han i direksjonen. Dette var største banken i landet, og bygde vidare ut engasjementet i treforedling. 1923 var banken i røynda konkurs, og blei sett under offentleg administrasjon. Endeleg avvikling kom 1935, aksjonærene miste alt.

Men Heftye var med på mangt anna. I denne samanhengen vil eg serleg peike på at han var med og skipa *A/S Russisk Skogindustri*.

Her var han likeins styreformann. Selskapet skulle drive treforedling og eksport basert på skogressursane i Nord-Russland. Så seint som september 1917 utvida dei aksjekapitalen!

Dette blei en pinne til likkista for Union, som gjekk inn med 2 mill. kr. Ved likvideringa av selskapet blei det 20 000 – 1% utbetaling til aksjonærane.

Det vil nok syne seg at Heftye stod bak eller var med på mange liknande tiltak. Eg kan nemne at 1917 blei det skipa eit selskap for treforedling i Brasil. Det var serleg Union som stod bak, forutan Oversjøisk Kompani. Dei fekk bygd ein papirfabrikk, og selskapet gjekk konkurs 1923.

Kva har så dette med Hunsfos å gjere? For det fyrste ser vi at Russland kom inn i bilietet her au, med plasing av 1 million rublar i russisk bank like før revolusjonen. Dette var med på å gjere stoda for fabrikkene meir utrygg. For pengane såg dei ikkje meir til.

Vidare måtte det vere avgjerande at Heftye med sin posisjon førde ein «dristig» politikk i finansielle spørsmål. (Vi kan nytte andre ord, alt etter_ynskje: «risikoviljug», «optimistisk» o.s.b.)

Hunsfos

Men korleis slog alt dette ut på styringa av Hunsfos Fabriker og driftsresultatet for firmaet? Hva for negative faktorar er det å peike på?

Styringsystemet

1929 blei hovudkontoret flytta frå Oslo til Hunsfos. Det er heilt tydeleg at flytjinga var meint å skape eit betre resultat. Poenget med å ha kontor i hovudstaden var at då fekk direksjonen tettare kontrol med dei økonomiske disposisjonane. Det kunne vere ein styrke for marknadsføringa og for finansielle operasjonar. Men det blei då vanskar når det galdt sjølve produksjonen. Fjernstyringa la opp til høgare kostnader og større inntekter. Men i åra etter 1920 galdt det framfor alt å få kostnadene ned. Det negative ved systemet ser vi tydeleg for Trælendsfos i Kvinesdal. Her var likeins kontoret i Oslo, det var ein grunn til at DNC til slutt måtte overta drifta.

Avskrivingar og utbytepolitikk

På ny kan eg vise til Heftye si rolle i Union. Konsernet hadde vore med på kapplauget etter tømmer 1920, med eit fatalt resultat. Dei sat med lager for to års forbruk, det hadde kosta mest 12 millionar kroner. Det var full avsetnadskrise, prisane på papir og masse raste nedetter. Likevel – våren 1921 gav dei 10% utbytte. Anten visste Heftye og hans folk ikkje korleis den røynelege stoda var – eller så galdt det å få ut det dei kunne før krakket kom. Eg kan vere snill og seie at det var spørsmål om å halde oppe tiltrua. Og vidare – Union var i stort fylgje. Borregaard delte au ut 10%, Skjærdalen (ved Tyrifjorden) toppa lista med heile 30%! – Det burde ha vore klart at ei realistisk vurdering villa ha tilsagt null i utbytte. Overskotet skulle dei ha nytta til avskriving på tømmerlager og på lager av masse og papir.

Hunsfos var mellom dei som betalte ut 10%, men i motsetnad til dei fleste andre kunne dei gjere det same for 1921. Poenget her var at fabrikkjen ikkje blei råka på same vis som andre av det dyre og store tømmerkjøpet. Rett nok var det tillaup i så måte. Rygene klagar over til Hunsfos over at dei freista å kjøpe slip i område som Rygene rekna for sitt. (Det same skjedde i 1921, då Hunsfos m.a. kjøpte last i Gjerstad.)

Men trass i alt var panikk-kjøpet berre eit einskildtilfelle. 1921 datt tømmerprisane og heldt seg låge lang tid frametter. Det var fyrst i 1937 at det same tok seg opp att. Og den gongen var Hunsfos med, og resultatet blei underskotsrekord. Det er ei anna historie, det var ein meir grunnleggjande faktor som dei burde ha rekna med.

Under krisa 1921 tok Farmand fram dei positive moment: «Træforedlingsindustrien er en av landets næringsveie, som trækker med de mindste krigskonjunkturværdier. Fabrikker og maskineri er lavt bokført, og der har fundet faa uvidelser og nyanlæg sted. Den krise industrien staar opp i er av rent forbigaaende art.»

Det Farmand meinte var at dei næringar som hadde investert fram til 1920 hadde store problem for skuld prisnivået. Dei hadde gjeld i «billege kroner», som dei måtte betale tilbake med dyrare pengar. Det var likevel ikkje alle innan treforedling som hadde halde seg tilbake under krigskonjunkturen. Follum Tresliperi gjekk til utviding

ved å byggje papirfabrikk. Det gjekk ille, dei sette igang produksjonen august 1920 då alt tok til å ramle. Utbyte blei det, med 10%. Men drifta vidare heldt seg berre ved hjelp av DNC. 1926 sa banken stopp, og 1927 selde dei til den engelske agenten. Aksjonærane fekk vel 1/4 attende av det dei hadde sett inn.

Og det andre større selskapet som hadde gjort investeringar i denne perioden, det var sjølvsgat Hunsfos. Etter mitt syn var den grunnleggjande faktoren i undergangen at dei ikkje med det same gjekk til harde avskrivingar, og sjå bort frå tanken om utbyte. I alle fall måtte det ha vore klart frå 1921. I staden blei det 10% tapping av kapital i fleire år.

Etterpåklokskap?

Det er lett å vere klok etterpå, heiter det. Men det er heller ikkje uråd å vere klok i samtida. Den «optimismen» som Heftye var representant for var langt frå einerådande. Eit godt tilfelle har vi i den næraste store bedrifta i treforedling – Rygene. Dette var (og er) eit familieaksjeselskap. Styraren, Thor Thommesen, fekk i 1916 framlegg frå ein av dei, som var disponent ved Holmen-Hellesfoss (sliperi og papirfabrikk ved Hokksund) om å byggje papirfabrikk i samband med sliperiet. Thommesen var skeptisk, det ville bli dyrt å byggje under høgkonjunkturen og det var lite truleg at tidene heldt seg når dei skulle betale ned. Presset auka, men han reid det heile av ved å setje stillinga inn. Blei framlegget vedteke ville han «frasi sig enhver befatning med firmaets ledelse.» Og Rygene gjekk godt i 1920-åra, dei møtte kronestiginga uten gjeld.

Vurderinga av framtida synta seg til og med på børsen. Aksjekursane fall sterkt då freden kom, det finst mange kommentarar på den tid om at dei venta seg ei etterkrigskrise. Ein sentral person innan norsk treforedling, H.C. Mathiesen (Eidsvold Værk og Bøhnsdalen) var tidleg ute med ein artikkel 1916: «Hvordan markedet vil stille sig efter krigen er det vanskelig at have nogen berettiget mening om, men omend priserne skal holde sig en tid udover, bør man være forberedet paa, at der vil komme en afslappelsesperiode af lang varighed, og den gjælder det at være rustet til at møde, rustet med nedskrevne

anlæg og beholdninger.» Hunsfos var langt frå rusta på den måten. I april 1918 kommenterte disponent Lars Bjønness driftsresultatet for 1917. Overskotet var på 191 000, dei delte likevel ut 8%, med 320 000 kr. Dette tok dei frå fonds, forutan noko ved skogsdrift utanom selskapet. Avskriving var berre 56 000, og Bjønness skriv: «Der-som vi skulde ha gjort op vort regnskap aldeles nøgternt, burde vi ha avskrevet det hele overskud».

Det ligg i kommentaren at her var det usemje mellom administra-sjon og styre, mellom bedriftsleiing og aksjonærar. Tyngda av makta låg hos aksjonærane, her som i dei fleste treforedlingsselskap på den tid. Aksjonærar og styre ville ha avkasting på kapitalen på kort sikt. Meir langsiktige vurderingar hadde vondt for å nå fram. Dermed gjekk det nedanom – på lengre sikt.

Stein Tveite

Hunsfos-minner

hentet fra historielagets festkveld i Vennesla Samfunnshus tirsdag 18. mars i forbindelse med Hunsfos 100-års jubileum.

I elva, da det var stille vær, eller nordavær, trengte lasta seg på mot bommen, og da kunne fløterne drive med utskilling. De skilte ut last som skulle til Hunsfos, Kjøita og Lumber o.s.v. Var det sønnavær dreiv derimot lasta vekk. Jeg kan huske at i fløter-bommen var det mange småbrukere. Journalisten Hompland i Dagbladet skrev om noe han kalte 3-kyrs industriarbeider. De som jobbet i bommen var ofte det vi da kan kalle 1- og 2-kyrs fløtere. Arbeidet med fløtinga foregikk fra isen gikk om våren til sent på høsten. På forsommeren, når de hadde mye å gjøre med vårvinninga hjemme, da begynte de i 4-tida om morgenen. På denne tida var det stille på fjorden, men da det led mot kl. 1/2 10 og 10 – da solgangsbrisen kom, begynte de å speide ut mot Moseidlandet.

«Kjem 'kje snart sønnane». De så den blå stripa langt ned i fjorden. Da sønnvinden kom var det å reise i båtene og dra hjem til arbeidet med jorda.

Av gammelt av hadde hver oppkjøper i byen sin mann der oppe i elva. Dette var før mi tid. Jeg kan bare huske et lag. Det var sammensatt av en skriver, 3–4 utskillere og en bas. Nedenfor bommen der lasta var skilt ut, der hadde Hunsfos sine folk – ofte 5 mann. De tok lasta i båt som skulle til Hunsfos – og hver stokk hadde sitt merke. Jeg tror Hunsfos-merket var høne og pir. Det ene sto for gran og det andre for furu. Lasta blei altså tatt imot av Hunsfos-fløtere og blei stabla i seks-syv lag og deretter forankra langs land. Det kunne bli liggende last fra Bommen (museums-Bommen) til Moseid på den ene siden og fra Støa ut til Nesodden på den andre siden og langt ut i

Hunsfos Fabrikker anno 1900

elva. det var alltid slik at den nye lasta blir forankra til neste års bruk. De kunne, som kjent, ikke bruke ny last. Det kjenner de fleste papirfolk til.

De hadde en merkelig rar regel fløterne fra Hunsfos. En sosial forordning nærmest. De arbeidet akkord og hver uke var basen nede på fabrikkens og hentet pengene. Men var det en som hadde vært syk i mellomtiden – eller hadde f.eks. vært i militæret, så fikk han sin andel av arbeidslønna. De andre arbeidet gjerne noe mer. De delte lønna slik at de hadde full betaling om de var friske eller syke eller i militæret.

Noe som også var rart med de tømmevloterne var at det var ytterst få av de som kunne svømme. Men likevel greide de seg godt. Jeg lurar på om det kunne vært båtshaken som var redningsvesten. Det skjedde i hvertfall ei større ulykke med vloterne. Hunsfos-fløterne var ofte folk fra Nesane og området hvor jeg bor. Men det skjedde ei ulykke likevel. Jeg tror at det var i 1899 – lille julaften. Den dagen var det to vlotere fra Nesane som reiste ned mot Hunsfos for å legge en stem, eller en fangdam, i det vestre løp og ut i elva. Man kan ennå se rester etter denne hvis man står på den nye riksveien. Det var flom i elva,

og mens de holdt på med dette arbeidet, kantet båten deres slik at den ble fylt med vann. De mistet årene og dreiv mot fossen. Den ene av de to, Olav Neset, han hoppet ut av båten. Den andre satt midt i båten, ganske apatisk og holdt seg fast. Det var mange tilskue-
re til det som skjedde og så på da de 2 forsvant. Olav Neset fant de igjen i Kilane-bukta, hvor parkeringsplassen til Posthuset ligger i dag. Den andre fant de igjen om våren 1900 i Ravnås-hølen.

Flom i elva var det rett som det var. Det var dårlig med regulering og for hver regnværsperiode blei det en liten flom. Da var det alltid godt å fiske.

Jeg kan huske storflommen i 1933. Det var noe vi likte veldig godt vi små guttunger som rodde langt innover jordene og inn i skogen på Moseidsida. Men jeg husker også at vi kunne ro helt inn til museet på Bommen. Vi kunne faktisk binde båten fast til dørklinka og trå tørt ned på dørhella. Det har alltid vært mye fisk i fjorden og vi fikk veldig mye Byglandsfjord-bleke som kom ned med flommene. Noe

H. F. Anleggstiden 1910-1920.

Anleggstiden 1914–1918.

Fra h.: Gunvald Nesheim, Gunnar Grundetjern, Jørgen Homme, Johan Syvert Finnestad, . . . Sveen, Edvart Hagen. Bak fra h.: Ole Felle Olsen.

særlig stor fisk har man aldri fått i Venneslafjorden, men noen gode fangster har det blitt. Søverin i Bommen, som eide Bommen til 1934, da han døde, han har fått den største som veide ca. 4 kilo – eller over 13 marker. Mange år senere satt det en like ved hjemmet mitt og fisket under ei or. Han fikk en aure på 3 kilo. Den så jeg selv, men jeg var bare en liten guttunge da. Han som fikk denne fisken på 3 kilo var danske. Han var forresten svigersønn til elektriker Gundersen, som var sjef for E-verket i en årrekke og bodde i Revehola. Fiskeren, som het Pettersen, var på besøk der om sommeren. Året etter storfangsten satt han på samme plassen og fisket. Året etter likedan. Da var det en i Nesane som gikk bort til han og sa: «Sidde du her i år au å fiske, Pettersen»? «Ja, jeg gjør sku det», sa han, «for det går alltid 2 lige store fiske. Nå har jeg tatt den ene så ska jeg sku ha den andre med». Men han fikk aldri den.

Jeg har fisket i den elva og fjorden i over seksti år. Den største fisken jeg noensinne har fått i fjorden, den fikk jeg i høst. Jeg vil ikke peke på hvor lang den var. Peke vil jeg jo ikke gjøre, for da tenker jeg på en annen fisk jeg fikk. En gang kom jeg til å peke for en onkel

av meg. Da sa han følgende. «Du Georg, det gjeng to fiske i elva, ein stor ein å ein bitte liden ein å som æ så trist. Så seie den store fisken te den lille: Åffer æ du så trist? Jau, får det æ æ så liden æ. Det æ ingen som vil ha mæ. Ja, men det går vel ingen ting, sa den store. Kan du kje bare bide på Georgs kråg så bli du snart stor nok.»

Den fisken jeg fikk la jeg utstrakt på en Fædrelandsvennavis og tok bilde av. Det bildet lyver ikke.

I 1935 da jeg begynte på Hunsfos var min første arbeidsplass tau-banen. Jeg var svinggutt og tok i mot vognene og rundt svingen ned igjen til kubbhaugen. På denne tiden var det veldig nervøse tider på Hunsfos. Det var en del innskrenkinger. Mange arbeidet 14 dager og måtte ta fri ei uke. Alle var redde for at bestyreren skulle komme å si at nå får dere ta dere en pust i bakken. Det ville bety nye permitteringer. På Moseid var det jo stort tømmerlager – 150 meter langt. Det var last på ca. 30 000 m³ i dette lageret til vinterforbruk. Når de kjørte ut et lasteknippe på laget og det var frokost, var det en av arbeiderne som fikk 10 minutter ekstra – slik at han kunne gå inn før. Dette var det en bestyrer som iakttok, og da denne arbeide-

Anlegg på Hunsfos 1914–1918. Gunvald G. (Lillan) Honnemyr nr. 2 fra v. Gunnar Bakken fra Hornnes, nr. 5 fra v. Nr. 1 fra v.: Nils Urdal.

Bygging av taubanen 1917. Fra v.: Edvin Isaksen, Godtfred Nesane, . . Brufjell, Anders Torgrimsen, Martin Ellingsen, . . Brufjell, . . Kruse, . . Nesane, . . , . .

ren skulle ut igjen etter frokost måtte han vente til kranføreren var på plass oppe i krana. Det kunne ofte ta ti minutter. Dette var rutine slik at arbeideren ofte gikk ut fra frokost ti minutter etter de andre. En gang møtte bestyreren han på vei ut, og da sier bestyreren: «Tidlig går du inn til frokost – seint kommer du ut igjen. Du får arbeide i frokosten heretter». Det var harde vilkår.

Ca. 30 år senere var jeg formann i papirfabrikken og denne arbeideren var i pakkeriet. En gang da jeg var nede og kontrollerte noen ruller, kommer han i mot meg. Så retter jeg meg opp og ser på han og sier: «Tidlig går du inn til frokost – seint kommer du ut igjen. Du får arbeide i frokosten heretter.» «Å he du hørt det henne»? sa han forfjamset.

Det har vært mange artige episoder på Hunsfos. Taubanen til Mo-seidmoen ble jo nedlagt, men den til Ålefjær fortsatte jo i mange, mange år etterpå. Han som smørte på taubanen til Ålefjær mot strammestasjonen hadde litt av en jobb. Han måtte klyve i terrenget

og opp i toppen på mastene og smøre hjulene til trekkwiren. Han måtte ned av hver mast og gå i terrenget, opp i neste og videre på samme vis – over Lomtjønnheia og helt ned til Dalane. Det var et forferdelig arbeid som tok nesten en arbeidsdag. Han syntes dette var unødig tungvindt. Kan man ikke hoppe på en tomvogn og kjøre til masta og hoppe av i fart? Nettopp det gjorde han. Det var Georg Grundetjern dette. Han entret på stasjonen på Hunsfos i en tomvogn og blei med til første mast, hvor han hoppet av, smørte hjulene, hoppet på neste tomvogn og kjørte videre til neste mast. Høyden på mastene var ca. 10–15 meter opp i Tvangsdalen. Da han kom inn til strammestasjonen, hoppet han på en full vogn og kjørte tilbake til stasjonen på Hunsfos.

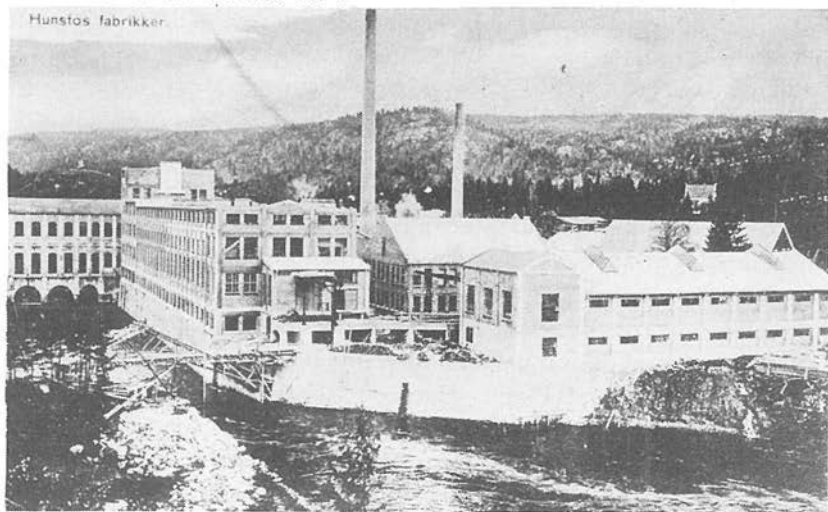
Jeg kan huske en gang jeg var oppe i en av de høye mastene i 1936. Da var jeg med mekanikeren på taubanen. Vi skulle reparere en sko – en kabelsko. Kabelen hadde et lodd i hver ende – ett i Dalane og ett på Hunsfos. Det ble fort litt gnissing i kabelskoene – slik at de måtte repareres. Vi satt oppe på den høye masta, skrevs over kabelen som vi holdt i. Men da kom det et reklamefly – og fly var veldig sjeldent på den tiden. Jeg stod og holdt i kablene og kikket opp på flyet som svevde over oss helt til det forsvant bak Lomtjønnheia. Da jeg så ned så svevde alt. Jeg kjente straks et fast grep og så sier mekanikeren til meg at han så det ville gå galt. Men jeg skal lære deg noe, sa han. Se aldri opp hvis du går i en stige eller er på en høyde. Se aldri opp, men se rett fram. Dette merket jeg meg og har overholdt siden.

1934 og 1935 var i grunnen noen merkelige år. Hitler hadde kommet til makta og Mussolini hadde invadert Etiopia. Bondepartiet med Hunseid hadde gitt fra seg makta til Arbeiderpartiet og Nygaardsvold. Medlemsskap av fagforeninga og partiet det var liksom en selvfølge det. Det tok ikke lange tiden før jeg var der, selv om jeg ikke hadde greie på politikk og slikt. Når det gjelder politikk – så vil jeg fortelle ei historie som går mye lengre tilbake i tiden.

Fagforeningen på Hunsfos blei stiftet i 1906. I 1908 så fikk sosialdemokratene makta her i bygda. Men så fikk de ingen til å være ordfører i Vennesla. Ingen ville ha vervet. De ble da enige om å spørre Askell Røskeland, som da var lærer på Hunsfos bruksskole. Det var

en skole som lå mellom kontoret og lageret i et gult hus. Dette blei senere brukt som jentesal da den nye skolen kom. Røskeland var godt kjent, bl.a. var han med på å stifte Frilynde Ungdomslag i 1889. Han var en kjent botaniker. – Blei faktisk kjent på sine gamle dager. Friluftsmann var han også. Min mor hadde han som lærer og hun fortalte at om våren kunne det hende at han tok hele klassen med seg på Moseidheia – på tiurleik. Han, Askell Røskeland, blei ordfører. Men det var ei hake med han – han var nemlig venstremann. Så partiet her i bygda blei ekskludert av hovedpartiet. I 1910 ba de om nåde under et annet navn – nemlig Vennesla Arbeiderparti. A.T. Askedall ble da ordfører. Han var en kjent fagforeningsformann på Hunsfos.

I 1911, i Vigs tid, ble det streik – en lokal streik. Fagforeninga sto ikke sterkt på dette tidspunktet. De uorganiserte holdt faktisk fabrikkene i gang på en måte. Noen reiste ut i streik. En av disse begynte og arbeide for min bestefar, som hadde veiarbeid på Drivenessida. Han var smører på 1 og 2 og hadde sarte hender. Han ble satt til steinarbeid. Men streiken varte ikke så lenge, og han kom tilbake igjen og viste hendene til en nede i fabrikkene, en av streikebryterne. «Se på dei hendane æ he fått a dette arbeie». «Ja», sa han andre, «det æ vel ei straff du ska ha».

Bygging av Jernbanebrua ca. 1918.

I 1912, etter at Vig hadde reist fra Hunsfos, kom bestyrer Hjorth. Det var han som drev den store utbyggingen. A.T. Askedall var forhandlingsleder for de organiserte. Men de uorganiserte måtte, kanskje som her i kommunen, gå med lua i hånda og spørre om lønnstillegg.

Denne Hjorth var en opptatt mann. Han bygde ut cellulosen, sliperiet, 3-eren, taubanen og mere til. Han ble gruelig lei av trafikken på døra. Han kalte til seg A.T. Askedall og så sa han – han var jo danske han -: «De Askedall får ta å få organisert disse folkene. Jeg kan ikke ha denn flyinga på døra». Dette var vanskelig for Askedall for han svarte at han ikke hadde noe medhold blant disse. Hjorth forlangte å få en liste over de uorganiserte og det ble gjort.

Hver gang da Hjorth var ute i fabrikk hadde han med seg denne listen. Han forhørte seg på hver avdeling om formannen hadde noen av dem som sto på listen. Hver av de som sto på denne listen vinket så Hjorth til seg – når han var innen rekkevidde. «Er I organisert?» spurte han. «Nei», var da svaret han fikk. «Da har I med å organisere Jer med en gang eller så forsvinn herfra!» Det var to arbeidere som måtte reise fra fabriken. Men etter en tid kom de selvfølgelig inn igjen begge to. Den ene av de var i arbeidet på Hunsfos til helt i slutten av 50-årene. Etter 20-årene reiste Hjorth herfra. Det reiste en del dansker i 30-årene – i 1933–34, da det ble en del misnøye med at en del danske arbeidere ikke hadde statsborgerskapet sitt i orden. Det ble også følt at de opptok arbeidsplasser. Den siste dansken som reiste, det var formann Madsen. Han reiste i 1943 – men jeg kan ikke forstå hva han skulle ned til Danmark og gjøre da.

Det er veldig mange historier å fortelle, men det er litt vanskelig da de fleste av dem blir personlige. De angår enkeltpersoner og familier her i bygda. Jeg får prøve ei gammel ei.

Der hvor Oddvar Robstad bor nå, var det en som het Julius Olsen. Det het forresten ikke Danskehaugen den gangen – det het Haugen. Derav navnet Ola på Haugen («Hauen»), Bernhard på Haugen (Bernhard Olsen, som arbeidet lenge hos oss.)

Den gang var det 12 timers skift 6–18, 18–6. Da var det vanlig å bringe middag til de på dagskiftet. Man kan vel tenke seg at den midt dagen var vel så som så mange ganger. Julius Olsen, som var formann i

Fabrikanlegget m/Hunsfosdammen ca. 1920.

PM 1 og 2, fikk en gang fiskeboller til middag. Ikke lenge etter fikk han så fryktelig vondt i magen av disse fiskebollene. Den gang var det Vig som var bestyrer. Han gikk inn til Vig, for det fantes ikke noen mellomledd mellom formenn og bestyrer, og banket på døra og kom inn på kontoret. «Er du dårlig Olsen?» spurte Vig, han så ikke noe sprek ut. «Ja, jag er mycke sjuk», sa han. Han var svensk. «Jasså, er du det?» sa bestyreren. «Ja, jag har spist fiskebullar», sa Olsen, «og fått så ondt i magan». «Ja, det var då sørgelig», sa Vig. «Du får sette deg ned, så får vi prate litt». Olsen satte seg ned og Vig gikk bort til skapet og tok ut en flaske konjakk og skjenket i et ølglass. «Værsgod, Olsen, ta det først», sa han. De satt en god stund og pratet og Olsen hadde drukket opp glasset og så spur Vig: «Åssen går det nå, Olsen?» «Jo, nå går det mycke betre», sa han. «Ja, de kan kanskje dra tilbake til maskinen din da?» «Ja ja, det tror jag», sa han. «Ger frun mej fiskebullar en gong til så ska jag slynge dom til veggs!»

Jeg kan huske den første gangen de fikk SO_2 til Hunsfos. Det var før krigen. Alle var mistenksomme og så skeptisk på jernbanevognerne med de store tankene som kom hit. De var litt redde for den gassen. Så skjedde jo det som måtte skje. De var vel ikke så gode til

å behandle disse koblingene. I alle fall ble det en gasslekkasje på fabrikken – og folk sprang til alle kanter. Jeg kan huske en av dem, han var snekker og nokså liten av vekst. Han holdt på med ei planke akkurat utenfor der SO₂ tankene sto. Det var noen som ropte på han og sa: «Kristian, du må springe, Der æ gass!» Og så rettet han seg opp litt, gassen var jo kommet så langt ned mot bakken. Så fikk han kjenne lukta og da var det som ei kule av sted. På verkstedet var det vill panikk. Noen sprang ut av døra og bort til vakta og ut. Andre prøvde gjennom vinduet, men var de litt store nedentil så hang de som fisk i garn.

I vakta satt det en gammel maskinfører på PM 1 – som i sine gamle dager hade fått jobb i vakta. Han var også svensk. Den tid hadde vakta sentralbord for kontorene. Han kunne ikke forstå hvorfor folk løp ut av fabrikken som om de var gale. «Det æ gass – det æ gass, Emil! Du må springe!» Han blei livredd, tok telefonen og ringte ned til kontoret. «Det kan inte nytta å ringa opp hit, for nå løper jag for å frelsa livet!»

For nøyaktig ei uke siden var jeg hos kongen, så det er nokså ferskt. Jeg kan godt fortelle en episode som hendte der. Salve Aas var med meg – en ualminnelig grei kar å ha med. Vi to gikk opp til Slottet hvor vaktene stod. Vi gikk bare rett på, men da snudde en av de stramme karene seg og spurte om vi hadde avtale. Det hadde vi jo – og da tilbød han seg til å følge oss til knekten. Vi gikk inn porten og opp ei trapp til knekten. Han var høflig og tok av oss klærne. Vi satt og pratet med denne knekten, som ga oss beskjed om å vente. Omsider sa han fra at nå kan dere bare gå. Vi gikk videre inn i slottet – opp en bred trapp og inn i værelset som ligger bak Slottsbalkongen. Jeg har alltid lurt på hva som var bak den slottsbalkongen. Hver 17. mai når jeg ser kongen på Slottsparken har jeg tenkt på hva i all verden slags værelse ligger bak der. Men det fikk jeg jo se – siden vi kom dit. Der sto noen lakeier. Jeg bukket til lakeiene – de var jo så pyntet. De lukket opp en dør og bak der satt adjutanten. Det var en høy offiser som bar flyvåpenets uniform. Han var dessuten en meget hyggelig kar. Han trodde jeg var veldig nervøs, men det var jeg i grunnen ikke. «Ja, dette er fuglerommet», sa han. Og det var vel noen fugler som fløy på veggene. Straks etter gikk han inn til

En anleggsgjeng fra 1930: Arbeidere på taubanen.

Fra. v.: Søren Sørensen, Sigurd Neset, Martin Ellingsen (?), Hermann Jørgensen, Godtfred Neset, Edvin Isaksen, . . ., Jon Brufjell, Andreas Torgriksen (?).

kongen – og kom like ut igjen. «Ja, nå får du komme inn», sa adjutanten. Men så skjedde det rare – og da følte jeg meg liten, for dørklinka var forskrekkelig høy. Men jeg lukket opp døra og gikk inn forbi og bukket elegant og sa: «God dag, deres majestet». Det som skjedde der inne bør forbli en hemmelighet. Da jeg skulle ut igjen, bukket jeg på ny pent til kongen og snudde meg for å gå ut. Dørhåndtaket var med ett bli så lite. Da hadde jeg vokst litt, gitt.

Jeg kom ut til adjutanten, tok han i hånda og hilste, men jeg bare nikket til lakeiene. På vei ut benyttet jeg sjansen til å se ut av værelset bak Slotts-balkongen. Der var Slottsparken – men dessverre helt tom.

Vi kom ut til knekten igjen. Han tok på oss klærne og Salve og jeg ruslet ut. Vi gikk nedover Slottsparken. så henvendte jeg meg til Salve: «Du, Salve», sa jeg «hadde ikkje du en stresskoffert mæ dæ inn». «Å dø å snyde», sa han, «nå tru vel knekten der æ ei bombe

i den». Salve drar i full fart tilbake. De to vaktene, kunne jeg se, dro litt på hodet da Salve ville inn. Men Salve kom ut igjen – like hel. Han hadde kofferten med seg og de inneholdt viktige dokumenter til forhandlingene dagen etter.

Elva og fjorden har vært vesentlige deler av hele mitt liv. I de vanskelige tidene her i Vennesla, var det en som skrev en sang. Et av de versene vil jeg syng. Det verset kunne like godt ha handlet om Hunsfos, som Vennesla sagbruk. Det brant ned i 1933.

*«Opp på Vennesla der har vi jo et sagbruk.
Som de hadde tenkt å spinne penger på.
Ja, det spinte og det spant
helt til pengene forsvant
liksom vannet ned av Otra-elva rant.»*

Georg Viksnes

Litt om Vennesla-dialekten

Vennesla har ein særmerkt og interessant dialekt. Det ser ut til at han ber i seg styrke nok til å stå mot påverknader frå «det dannede sprog». Heller ikkje by-målet i Kristiansand synest å ha større innverknad på talemålet i Vennesla. Sjølvstg har ein del gamle ord og uttrykk blitt borte, og nye er komne til. Men det opphavelege grunnlaget for dialekten og sjølve grunntonen i målet er der framleis saman med mange ord og uttrykk som er heilt spesielle for bygda.

Nå er dialekten ikkje eitt og det same over alt i bygda. Det finst detalj-skilnader mellom det målet som dei eldre talar og dei yngre bruker. Målet dei bruker på Kvarstein er noe ulikt det du hører i øvre delen av bygda. Men skilnadene er så små at ein trygt kan tale om eit Vennesla-mål, ein dialekt som er særeigen for gamle Vennesla kommune.

Dialekten har hatt låg status i alle år fordi han har vore eit provinsmål til bymålet i Kristiansand. – Det er vanleg med dialektar som finst i bygdene kring ein by –. Både folk frå Kristiansand, og mange venndølar likeeins, såg, og ser på dialekten som udanna og lite pen. Dette førte til at mange var utrygge på sitt eige talemål, og dei vågde ikkje å bruke det beint fram i alle situasjonar. Dei tok ofte til å knote når dei kom saman med framande. Dei begynte å tale «bynsk». Dette er eit godt og treffande uttrykk som er skapt nettopp av det utrygge venndølane kjende når dei t.d. kom inn i Kristiansands-forretningane. «Bynsk» er ikkje namnet på det målet som byfolket i Kristiansand bruker, men ei nemning på det målet som venndølar – og andre dølar frå bygdene i Kristiansands oppland taler nå dei prøver å etterlikne bymålet. «Bynsk» er eit knotemål.

Det har likevel alltid funnest enkelte i bygda som har vore trygge på talemålet sitt og brukt det fritt og utvungent. Og i dag ser det ut til at ein del av ungdomen i Vennesla har blitt bevisst på dette feltet. Det heng mykje saman med at dialektane generelt har fått

høgare status. Det er «tøft» å ha ein dialekt som straks fortel kor du kjem frå. Det gjev identitet. Og identitet er viktig å ha for den som er ung og skal stri seg til ein plass i eit brokut samfunn.

Det finst ei gruppe menneske som tykker Vennesla-målet er fint. Det er venndølar som er fødte og vaksne opp i bygda, og som sidan har flytta ut. Dei ser ofte meir fordomsfritt på dialekten sin og gjev seg tid til å reflektere på han når dei sidan møter folk frå heimbygda igjen. Og han vekker gode minne frå oppvekståra.

Vennesla-dialekten er vel verken finare eller mindre fin enn andre dialektar. Men han er særmerkt, som sagt. Han har eit tonefall som skil seg tydeleg ut. Han har ein del ord og uttrykk som er særneigne. Ein del allmenne ord får sin spesielle uttale. Både lydverk (vokalar, konsonantar, diftongar) og formverk (bøying av verb og substantiv m.m.) har sine spesialitetar.

Det er uråd å kome grundig inn på ulike sider ved dialekten i ein artikkel som denne. Ein del målmerke kan det likevel vere interessant å ta fram, – målmerke som er typiske, og som fortel kor i dialektlandskapet Vennesla-målet høyrer heime. Eg vil au gje ein dialektprøve: Ei fortelling om eit spesielt ålefiske me dreiv under krigen på grunnane oppover mot der Otra renn ut av Vennesla-fjorden.

Ein del av målmerka er kan hende ikkje så tydelege lenger, eller dei er mest tydelege hos eldre menneske. Eg ser det likevel som rett å legge vekt på å få fram det opphavslege i dialekten, slikt som har si rot i gammalt norsk mål. Nyare endringar i målet, slike som er komne av påverknad frå det moderne samfunnet, bør heller forklarast på ein annan bakgrunn enn den som er vanleg i språkhistoria.

Lydverket.

1. *Diftongen ao* har Vennesla-målet der normal-målet har *lang o*: ståor (stor), ståol å båor (stol og bord), kommåode (kommode).
2. *Skarre-r* har Vennesla felles med dei ytre bygdene i Agder. – Det er elles ein lyd som breier seg raskt i dei indre bygdene au. Han er stemt og noe veik. Ein framand kan t.d. ha problemer med å høre skilnaden på tala tri (3) og ti (10) når ein venndøl uttaler dei på vanleg måte.
3. *Sj* i ord som sjø, sjella (sjeldan), hesje blir uttalt med to lydar – s og j kvar for seg. – Ikkje som ein einstonig «hysje-lyd» slik folk frå Austlandet uttaler han.

4. Venndølane har «*blaude konsonante*» i målet sitt. Dei bruker b,d,g, i staden for p,t,k, der desse som enkle lydar kjem mellom to vokalar, eller etter vokal (el. diftong) i slutten av eit ord (i utlyd):
tabe, leide, kage – gab, leid, røyg, blaud.
5. *Kort u blir uttalt som kort o.*
honn (hund), tonge (tunge), skonne sæ (skunde seg).
6. *Assimilasjon* har me når to konsonantar som står innmed kvarandre, tilpassar seg til kvarandre og blir like:
ld ll: sill (sild), kvell (kveld), melle (melde)
nd nn: bann (band), senne (sende), honn (hund), skonne sæ (skunde seg)
rn nn: kánn (korn), bánn (born), bjønn (bjørn), jønne (gjerne)
7. *Kort o-lyd blir ofte uttalt som kort á:*
kárt (kort), kást (kost), kártstákk (kortstokk), hánn (horn)
8. *Ø i ord som har y i normalmålet:*
sønn (synd), tønn (tynn), sønge (syng), pønte sæ (pynte seg)
9. *Ein del (tildels eldre) ord har á der normalmålet har a:*
hámmár (hammar), návár (navar), ábál (apal), trávr (travar)
ásál (asal).
10. Desse orda har *u-omlyd*, dvs. at ein gamal u i ending i si tid har virka på a-en i orda slik at denne har fått eit djupare uttale-leie og gått over til á-lyd: nátt (natt), tánn (tann), táng (bokmål: tang, nynorsk: tong), stáng (bokm.: stang, nyn.: stong), stránn (strand), gáng (bokm.: gang, nyn.: gong), gán (garn), skám (skam), krám-bu (kram-bu), tráng (bokm.: trang, nyn.: trong), háng (hang), hánk (hank), sláng (slang), bánn (bokm.: barn, nyn.: born).
11. *I enkelte ord brukte dei gamle venndølane ps, pt der det er vanleg å ha fs, ft i dag:*
lápte (loftet), jípte sæ (gifte seg), topt (tuft), løpse (lefse), røpt – kvilerøpt (rift), knivskapt (knivskaft).
Og framleis seier me *ops* (ufs), *opsedrábane* og *Heptekjerr* (hepte = hefte)

12. *I somme ord blir kort og enkel g etter vokalen e svekka og går over til i :*

rein (regn), vei (veg), Æ he leie (lege) længe i da., Hå æ de du dreie (drege) mæ dæ heim?, å seine (segne) om, dein (degn), breine (bregne), Han he sleie (slege) heile jåore.

Formverket (bøyingar).

1. *Regelrette substantiv.*

Bøyinga av regelrette substantiv er enkel i Vennesla-dialekten. *I eintal* blir dei stort sett bøygde på same måten som i vanleg nynorsk mål:

Hankjønn: ein bil – bilen

Hokjønn: ei jænte – jænta

Inkjekjønn: et tau – taue (tauet)

I fleirtal er bøyinga langt enklare enn i nynorsk: Dei aller fleste substantiva får endinga -e i ubunden form fl.tal og -ane i bunden form fl.tal. Dei fire hovudformene av substantiva ser då slik ut:

ein gud – guden – fleire gude – alle gudane

ein kjælke – kjælken – kjælke – kjælkane

ei skål – skåla – skåle – skålane

ei jænte – jænta – jænte – jæntane

et hus – huse (einstavings tonelag) – huse (tostavings tonelag)

husane

et jære – jære – jære – jærane

Bare einstavings inkjekjønnsord med kort rotvokal får litt avvikande bøying:

et egg – (det) egge – (fleire) egg – (alle) eggane

et kått – kåtte – *kått* – kåttane

Ubunden form fleirtal av desse inkjekjønnsorda får altså inga ending – slik det au er i vanleg nynorsk.

2. *Døme på uregelrett bøying av substantiv:*

Hankjønn:

ein mann – mannen – menn – mennane

ein far – faren – fedre – fedrane

ein bråor – bråoren – brødre – brødrane

ein fåod – fåoden – føde – fødane

Hokjønn:

ei måor - måora - mødre - mødrane
ei dattår - dattåra - døtre - døtrane
(gamal form: dåotte - dåottera - døtre - døtrane)
ei mus - musa - mysne - mysnane
ei tå - tåa - (el. tåna) - tæe (el. tæne) - tæane (el. tænane)
ei tånn - tåna - tæne - tænnane

Inkjekjønnsord:

et bån - båne - bånn - bånnane

3. *Ei spesiell gruppe hokjønnsord:*

Ein del einstavings hokjønnsord som i normalmålet endar på rot-vokalen i ub. form eint., har i Vennesla-dialekten ei bøyning som tydeleg viser samanhengen med gamalnorsk:

ei ån - åna - æne - ænane
ei kråon - kråona - krønne - krønnane
ei brun - bruna (Samkombruna, hængebruna)
Utviklinga frå gamalnorsk på forma *bruna* tenker ein seg slik:
Bru hina bru ina bruna
ei tå - tåna - tæne - tænane
ei øy - øyna (Honsøyna)

Merk: Ei liknande bøyning har hankjønnsordet *måon* (mo):
ein måon - måonen - måone - måonane (Måseimåonen)

Verb.

Vennesla-dialekten er eit e-mål. D.v.s. at dei aller fleste verba har endinga -e i infinitiv: å leide, å kämme, å finne, å sidde.

Svake verb:

a-verb (med preteritum på -a):

å kaste - (nå) kaste (du) - (i går) kasta (æ) - (æ he) kasta
å labbe - labbe - labba - labba

e-verb (med preteritum på -te):

å lyse - lyse - lyste - lyst
å tænke - tænke - tænkte - tænkt

e-verb (med preteritum på -de)

å bygge - bygge - bygde - bygd
å greie - greie - greide - greid

Verb som i infinitiv ender på rotvokalen (får som regel endinga -dde i pret.):

å nå – nå – nådde – nådd
å bu – bu – budde – budd

Bøying av ein del uregelrette svake verb:

å spør – spør – spørte – spørt
å jårr – jårr – jåore – jårt
å seie – seie – sa – sagt
å legge (tostavings tonelag) – legge (einstavings tonelag) – la
– lagt
å vede – veid (vett) – visste – visst

Sterke verb:

Eg viser her bøying av ein del verb i dei ulike klassene:

1. å bide (tostavings tonelag) – bide (enstavings tonelag) – beid – he bede
å pibe – pibe – peib – he pebe
2. å bryde – bryde – brøyd (braud) – he brøde (bråde)
å slyde – slyde – sjøyd (skaud) – he sjøde (skåde)
å fryse – fryse – frøys (fraus) – he frøse (fråse)

Merknad:

brøyd-brøde, sjøyd-sjøde, frøys-frøse er yngre former som etter kvart truleg kjem til å skuve ut dei eldre formene **braud-bråde, skaud-skåde, fraus-fråse** i Vennesla-dialekten.

Eldre folk bruke framleis desse siste formene. Andre blandar formene ved at dei av og til bruker *brøyd* - - -, andre gonger *braud* - - -. Yngre venndølar bruker nok temmeleg konsekvent *brøyd-brøde, sjøyd-sjøde* osv.

Dei yngre formene *brøyd-brøde* osv. finn me i dialektane langs heile Agder-kysten med dei næraste innlandsbygdene, i dialektane kring Oslo-fjorden og elles i ei lang rekke av bymåla våre. Det er laga ulike teoriar på korleis og kvifor desse formene har vakse fram.

I språkutviklinga er det ein tendens til at formverket etter kvart blir enklare, og den mest tillitvekkande teorien i dette høvet går ut på at bøyingsmønsteret i 2. kl. av dei sterke verba (*bryde-brøyd-brøde*) el. *bryte-brøyt-bryti* kring Oslo-fjorden) har blitt analogisk påverka av, gjort meir lik, måten dei sterke verba i 1. klasse er bøygde

på (*bide-beid-bede* el. *bite-beit-bit*i kring Oslo-fjorden). Det blir au sagt at denne likskapen i vokalskiftet gjer det naturleg at 1. og 2. klasse av dei sterke verba blir rekna som ei klasse i dei ovanfor nemnde dialektane.

Dialektforskarer Arne Torp utviklar denne teorien grundig i «Maal og Minne» for 1980 (s. 185-190).

Det må elles vere rett å nemne at vokalskiftet i det nye mønsteret (*y-øy-ø*) er enklare og ikkje så sterkt og brått som det eldre (*y-au-o*). Dette vil au truleg verke til at dei yngre formene etter kvart fortrenger dei eldre.

3. å finne – finne – fant – he fonne
å smelle – smelle – smalt – he smålle

4. å bere – bere – bar – he bære
å vere – er – var – he våre

Merknad:

Yngre venndølar bruker nok stort sett *he vært* i staden for *he våre* i dag.

å je – je – ga – he jett
å sidde – sidde – sadd – he sådde (sede)
å ligge – ligge – lå – he lågge (leie)

5. å dra – dreie – dråo – he dradd
å slå – slære – slåo – he slått (sleie)
å læ – læ – låo – he lædd

Merknad:

I nynorsk hører verba *gale*, *grave*, *gnage* og *male* med til denne klassa.

I Vennesledialekten blir dei bøygde svakt:

å gale – gale – galte – he galt
å grave – grave – gravte – he gravt
å gnage – gnage – gnagte – he gnagt
å male – male – malte – he malt (Katten malte)

6. å såve – søve – såv – he såve
å blåse – blæse – blåste – he blåst
å få – fære – fekk – he fått
å gå – jænge – jekk – he gått

å hænge – hænge – hång – he hængt (hånge)
 å hålle – hølle – hålt – he hålt
 å stå – stænne – ståo – he stått
 å kåmme – kjæme – kåm – he kåmme

Merknad:

Partisippformene *blåst, fått, gått, hængt, hålt, stått* er svakt bøygde. «Gamle» former til desse (- framleis i bruk mange stader -) er *blåse, fenge, gjenge, hange, halde, stade*.

Det synest å vere ei utvikling i retning av at særleg perfektum partisipp av sterke verb etter kvart får svake former i mange dialektar. Utanom dei nemnde frå 6. klasse har me desse frå verba ovanfor: *jett* (4.kl.), *dradd, slått, lædd* (5.kl.)

Merknad til dei sterke verba:

Som ein ser, så ender presens (nåtid) av dei sterke verba på -e der det i nynorsk ikkje er noen ending. Denne e-en er nok ein tilleggsvokal (svarabhaktivokal) som har kome i staden for ein -r som var ei presens-ending i gamalnorsk.

Pronomen.

Personlig pronomen:

Subjektform	Objektform	Eigeform
æ	mæ	
du	dæ	
han ('an)	han	hanses
ho ('o)	ho ('o)	hosses (hennes)
me (mi)	åss (åkke)	våres (åkkås)
dykken	dykken	dykkårs
dei (di)	dei (di)	deiårs (deises)

Ubundne pronomen:

hankj.	hokj.	inkjekj.	fl.tal
noen (no'n)	– noen (no'n)	– noe (no')–	none
ann	– ann	– ant	– andre

Døme:

«Æ kjæme heim te dæ *ein ann da.*»

«Du må ta på dæ *ei ann sjurte.*»

«Æ skolle ønske de blei *et ant ver* i måra.»

ekká = eitt eller anna (ein eller annan, ei eller anna)

Døme:

«He du ekká mæ dæ som kan jælpe dæ?»

«Æ må få mæ ekká å járr.»

Peikande pronomen:

dænnæ (hærane) – dænnen (dærane)

dettæ » – detten »

dessæ » – dessen »

el. deiæ (herane) – deien (dærane))

Merknad:

Ivar Aasen seier i sin «Norsk Grammatik» (1864) om denne særeigne bøyinga av peikande pronomen.

«En besynderlig Egenhed ved Ordet «denne» er det ellers at de paa mange Stæder har to Former, hvoraf den ene bruges om en nærmere Ting og den anden om en fjernere.

Talord.

ein tåo - tri - - - syv - - - sotten - - - tyve - - - syvåtyve

Sluttmerknad:

Vennesla-dialekten er, som sagt, særmerkt og interessant. Dette var bare litt av det mangfaldet som dialekten kan vise fram. Det finst ei mengd ord og uttrykk som kvar for seg fortener grundig omtale. Dette kan bare bli gjort i ei ordsamling.

Gamle lærar Olaf Hagen laga i si tid ei lita ordsamling for Vennesla-målet. Denne er utgangspunkt for eit dialektarbeid som eg håper skal resultere i ei ordbok med grundige forklaringar.

Det trengst hjelp frå mange for at dette resultatet kan bli godt, og eg vil be folk som har noe å bidra med, om å kontakte meg. Toralv Askedal har vore ein framifrå støttespelar til nå.

Språkprøve

Å lystre ål.

Me brugt' å dra ud om måræen ein da i sloten a juli ellår bjønnelsen a august. Et lystår ser ud som ein ståor å brei gaffel mæ måodhage på vært tinn. De ståo oppette veggen i vesjule mæ tinnane opp så di ikkje skolle bli udskjænte. Me hænta de dær, å bråoren min kjænte på tinnane mæ tommelen om di va spisse. Så jekk me ner Rabane te elva. Dær lå eiga å vænta.

Me rådde oppøve elva måod Nesådden. Dær æ som regel lide vann i elva på dæn tia a åre, å udenfår Gosta å Gåtfræd i Nesane å øve te Måseilanne æ dær gront mæ stein- ellår sannbonn, å hær å dær doske mæ ålegras. Strøymen æ ikkje stærk nå elva æ så lida, mæn han fær ålegrase te å bølge ifrå sie te sie mæ mjuge å fine bevegelse. På dønnæ tia å åre æ ålen allti på vandring nerøve elva.

Nerenfår Nesådden rænne elva måod øst, å på stille såoldæ stænne ålen hær å nyde live i måratimane mæns såola sænne lys å varme nerøve dei østvænte gronnane.

Ålane æ 'kje vanskelie å se. De stærke såollyse fære dei te å lyse gråkvide på gronn a alt slye som kråppane deiårs æ dekt a. Å heile tia snu di måod strøymen å bevege spåoren fårsikti får å hälle sæ på plass.

Å me kām på di bagenifrå. Æ rådde, å bråoren min ståo framme i spissen a eiga klar mæ lyståre. Æ rådde fårsikti. Dyppa årane lydlaust i vanne får vært tag.

«Stans!» viska bråoren min, «håll an dær!» Så stakk 'an lyståre lyd-
laust nerøve å framøve i strøyen. Så kām et kvasst rykk i båden,
å mæ et spænt flir å lysanes aue dråo 'an lyståre opp mæ ein sprælla-
nes ål mellom tinnane. Han setta lyståre måod bonnen a eiga, trødde
på ålen mæ begge beinane, ett på vær sie a lyståre, å rykte te. Dær
lå ålen å krælte. Bråoren min tåo åletage på 'an, dråo fram tållekneve
å kotta 'an tværs jænnom nakkebeine så 'an bjønt'å blø. Så slept 'an
'an. Mæn han krælte længe ettepå. Før me nådde opp te Nesådden,
hadd' æ syv andre åle au krælanes ront dei bare beinane mine. Fy
te grisen å spænnanes de va!

Dettæ va onne krigen. Me åd ål somti, sjæl om me ikkje va særli
gla i 'an. Ha ligna får møe på årm. – Då kjørte me ein spigår jænnom
haue på 'an å spigra 'an fast i låveveggen. Så skar me mæ tållekneven
ront mæ halsen å nakken, tåo tag mæ kniven å dråo sjinne nerøve,
å dær hång dæn sjinnlause ålen å lyste mæ de kvide kjødde sitt.

Så kotta mamma 'an opp i bede på 3–4 sentimetår å la di i steige-
panna. Ålen va så feid at 'o nesten ikkje trång å ha smør i panna
fyst. Ålefeitte va blankt å fint. De smagte gått sammen mæ potetse
og gullrødde, mæn lievæl!

Får de meste kåkte mamma ålen te hønane. Dei likt' 'an ijallfall!

Olav Jortveit

Gamle navn

Tusener av år er gått siden folk slo seg ned i bygda. Buplasser ble rydda, stein brutt opp og lagt til side. Det ble store og små røyser – mange i tall –, og steingjerder strekte seg som bølgende band langs åker og rein. Åkerlappene vokste og gav større rom i tilværet.

Men også skogen og utmarka gav sitt. Jakt og fangst kunne gi et bra tilskott, og lauv og skauhøy fikk rom i løe og på låve. Og skorta det på tid og rom, så var høystakkene på heia gode å rekne med. Veger viste lei over myr og hei. Ennå finnes tranleveger over vått lende, gjerne attgrodd og gjømt i vasstung mose. Slik har tranlene ligget i århundrer.

Skogen gav arbeid og levebrød. Øksehogg og tømmerdrift ble sjølve livberginga for mange. Skogsvegene ble holdt åpne. Det sørget hest og kjørekar for. Var det altfor brattlendt, ble tømmeret, eller lasta som det heter her, rent ned etter bratte skodet. La oss ikke gløkke buskapen, kretturet. Kyrne og fennåren holdt også vegene ved like. Og hjuring, driftekar og slåttefolk holdt liv i de gamle navna. Åsen, fjellet, dalen, tjønna og vatnet hadde forlengst fått sine navn. *det er fedrearv fra utgamle tider.*

Hjuringer ferdes ikke lenger i skog og hei, og kulokk og bjelleklang er forstummet. Kretturvegene gror igjen med gras og lyng, og mangt et navn går i glømmeboka. Ja, *mange navn vil gå tapt for alltid.* Det må være en oppgave å samle og notere stedsnavn i bygda. Det er på høy tid.

Navnet er noe mer enn nakne ord. Det forteller noe, og er ofte knyttet til verdifull tradisjon. Det er verdier som må tas vare på og

hegnes om. Hva sier slike navn som Basturdane og Nonåsen? Det var en tid da folk måtte være mest mulig sjølberga. De vrei vidje til spendel og lime, og laga bastreip. Folk visste hvor de kunne finne de rette treslag som gav emne og tilfang de trengte. Heime på garden kjente de også til at når sola stod over Nonåsen var det nonstid og -mat. Enn Marsstykket på samme garden? Jo, dette stykket var slåttemark, og slåtten ble betalt med ei mark. Oppr. Markstykket. I dette ordet er k'en falt bort, er blitt avslipt og erstattet med s. Resultat: en lettere uttaleform. Jfr. fra dagens bygdespråk slike ord som mørkt og sterkt blir gjerne i daglig tale uttalt mørkt og stert.

Slik kan en sikkert ta fram mange navn i bygda. Det finnes mange gode navn fra Saga til Røsehei, frå Kjåkleiv (tjå: tung, besværlig) til Borgåsen og Huldråstjønna.

Tar også med et par dagsaktuelle navn: Brendehei/Brandehi.

La meg nevne to viktige sider ved navnet:

1. Begge skrive- og uttaleformer gir plass for bokstaven/lyden *d*.
2. Eldre folk, kjent i området, sier *Brendehei*.

Dette at d'en har plass både i skrift og i tale tilsier at navnet *ikke* er avledet av substantivet brann. Nevner at det i skogen på Honnemyr finnes navnet Bronen (m.), etter en brann, der skogen strøk med. Jfr. Bron(e)bakk(en). Det er en kjensgjerning at talespråket i bygda i løpet av de siste to generasjoner er sterkt påvirket. (Fremmede innslag, innflyttere, bedre kommunikasjoner m.v.) En mengde navn og ord i bygdedialekten er falt helt bort, mens andre er mer eller mindre forandret. Eldre folk nytte den gamle tradisjonsbundne formen, som er bygd på det opprinnelige talespråk.

Hva ligger så skult i ordet brend (f.)? Ei brend er *mark med tynn skog*. Som kjent har heia nokså mye fjell og grunn mark.

Rogeheia (ikke Råge-). Jeg har alltid regnet med at ordet er avledet av *roke*, gmn. hroka. Jfr. roke på bærspannet eller potetbøtta. Det er ikke så sjelden å høre at Venneslafolk i bærtida om høsten taler om at det er/var roga av bær i skogen. Som kjent hører bygda til «den bløde kyststriben». Derav *g*, ikke *k*: Rogeheia. En og annen husker kanskje den tid de solgte epler i litervis på torget i Kristiansand. 5-literen eller fjordingen ble ikke bare fylt til randen, men det var roke.

Rogeheia er et sammenhengende høyledrag, og skråner bratt ned til dal og låglende: Fra Grovane langs Rogåna til Ruenes (gml. kjelder Rogennes 1610, Rugenes 1630), Fiskedalen, Fisketjønn og dalen ned til Fureholtet og Egelandså. Heia har ei typisk roge (roke) på toppen. *Roke er toppmål*, fylt over kanten.

Både Brendehei under g.nr. 6 og Rogeheia under g.nr. 14 har rot i bygdas historie og finnes gjengitt i gamle dokument. Det ville være leit om gode, meningsfylkte navn skulle bli forvansket og ødelagt for all framtid.

Olaf Hagen

Ordforklaringer:

Rein, her: = kant av jordet

Tranlegveger = strangler til å legge veg over myr f.eks.

Skodet = stupet

Fennåren = sau og geit

Hjuringer = gjetere

Spendel = vidjering

Lime = feiekost

nonstid = lunsj = kl. 12.00

Innsamling av stedsnavn i Vennesla

Presentasjon av
innsamlingsarbeidet

Heptekjerr, Tvidøblane, Pallane, noen få men velkjente navn på boligstrøk i bygda. Ikke alle vet at dette er gamle terrengnavn med rot i tidligere tiders navnsettingsmønster. Navnene har i dag fått ny betydning med klare bostedsadresser. Dette er en måte å bruke gamle stedsnavn på som i og for seg er prisverdig nok. Navnene er med dette bevart for fremtiden, men det er likevel bare et fåtall av de kanskje tusener av navn som kan anvendes og bevares på denne måten. Å navnsette veier og boligområder i samsvar med bygdas navnetradisjon kan være et mål i seg selv. Det er likevel ikke det som er hovedmålsettingen i den pågående stedsnavninnsamlingen i Vennesla.

I lokalhistorisk sammenheng får de gamle stedsnavn en ganske annen og interessant dimensjon.

Stedsnavnene kan gi oss mange opplysninger både fra eldre og nyere tid om for eks.: naturforhold, levevilkår, arbeidsliv og språkbruk i bygda vår. Med andre ord et omfattende stedsnavnsarkiv vil kunne bli et nyttig kildemateriale for lokalhistorikere i fremtiden.

Her ligger noe av motivet for det engasjement som har ført til at Vennesla Historielag har satt igang en systematisk innsamling av gamle stedsnavn i Vennesla. Det sier seg selv at et så omfattende prosjekt ikke kan baseres på et enkelt, eller en handfull menneskers innsats. Det må fordeles på forholdsvis mange innsamlere. I det innledende arbeide er 20 medlemmer av laget engasjert i innsamlingen. I tillegg til dette er 4 elever ved Vennesla videregående skole. Vi vil likevel tro at det blir behov for å utvide antallet innsamlere etter hvert som det innsamlede materiale kommer inn. En vil da kunne se hvilke områder som gjenstår.

Innsamlingsarbeidet har nå pågått siden i vår og materialet er så smått begynt å komme inn. Kvarsteinsområdet er allerede levert. Det er Orvin Sagedal som har stått for innsamlingen. Han har fått med seg dyktige informanter: Olav Skisland, Edvin M. Sagen, Dagny Fløstveit og Karl Langevold. Alle med inngående kjennskap til de lokale forhold. En nødvendig forutsetning for et godt resultat. Her er gjort et grundig arbeide. 380 navn er registrert og stedfestet på kartene. Dersom dette vil være toneangivende for resten av bygda må vi regne med å få bevart den overveiende del av det samlede navnemateriale.

Stedsnavnene våre er vesentlig muntlig materiale. Overlevert fra ledd til ledd. Navnene er knyttet til natur og jakt og fiske til arbeid og samferdsel. Når livssirkulasjonen endrer seg, avtar behovet for å bruke stedsnavnene. Navn som ikke blir brukt, blir glemt og borte. Av den grunn er dette kildematerialet ekstra sårbart. Det haster derfor med å få samlet inn materialet og å få det registrert. De som har engasjert seg i arbeidet deltar i et omfattende dugnadsarbeid som vil bli mer verdifullt ettersom tiden går. Vi håper og tror at vi ved felles innsats skal berge det som er mulig å berge, før det er for sent.

*Olaf Ingebretsen
prosjektleder*

Presentasjon av Vennesla Historielag

Laget er stiftet 13. oktober 1983

STYRET:

Formann:	Egil Lie
Varaformann:	Sylvi Egeland saa
Sekretær:	Torvald Hellum
Kasserer:	Arne Krogstad
Styremedlemmer:	Olai Eikeland
	Aage Wennesland
	Arnfinn Sørensen
	Åse Voreland
	Carl Fr. Thorsager

Lagets adresse: Vennesla Historielag
Utsikten 6
4700 Vennesla

Årsskriftet fås kjøpt i Vennesla Bokhandel og hos sekretæren, Torvald Hellum. Pris: (1984): 10,00, (1985): 20,00. Samferdsselskriftet «He tåge pebe?» fås kjøpt hos Vennesla Bokhandel og hos formann Egil Lie. Pris kr. 30,00.

Laget har pr. desember 1986 180 medlemmer.

Kontigenten er p.t. kr. 30,00 og nye medlemmer kan henvende seg til sekretæren – med adresse: Brandeåsen 4, 4700 Vennesla.

Hjertelig velkommen som nytt medlem!

ÅRSSKRIFT NR. 1 - 1984

Innhold

Forord - «For første gang!» av Historielagets formann, Egil Lie	s. 3
Treskegrøftene av Olai Eikeland	s. 5
Eit gammalt bumerke fra Verås (skal være Ravnås) - Historielagets nye emblem av Olav Skisland	s. 14
«Fjellmannsvegen» av Arnfinn Sagedal	s. 16
Hjuring i gamle dager av Britt Amundsen, Siv og Jorunn Grosås	s. 20
Kvarstein Teglverks Interessentskab av Arnfinn Sagedal	s. 23

ÅRSSKRIFT NR. 2 - 1985

Innholdsfortegnelse

FORORD

av Historielagets formann, Egil Lie s. 5

SØKKINGFISKE

av Olav Jortveit s. 7

VASKEPLASSER I VENNESLA

av Toralv Askedal s. 11

OM TØMMERFLØTINGA I ELVA OG FJORDEN

av Trygve Jortveit s. 17

SETESDALSBANEN OG KRAFTUT- BYGGINGEN I NEDRE DEL AV OTRA

av Knut John Bakken s. 59

RADIKALISME OG REPUBLIKK

av Stein Tveite s. 74

«HE TÅGE PEBE?»

Innhold

	Side
Forord	5
En tur med dampbåten fra Christiansand til Kvarstein i 1881. Av <i>Martha Einstabland</i>	7
Postveien – den første hovedveien gjennom Vennesla. Av <i>Jan Skårdal, Lars Leland og Trygve Skuggedal</i>	14
Jernbanen kommer til bygda. Av <i>Knut John Bakken</i>	35
De første bilene. Av <i>Ole Bjarne Mosland</i>	87

NYBYGG • TILBYGG MODERNISERING

Kom innom vårt kontor og diskuter dine planer med oss.

Vi gir deg gjerne et kostnadsoverslag eller tilbud.

Vi er behjelpelig med:

TEGNING – SØKNADER – FINANSIERING

KVALITET ER STANDARD!

VENNESLAHUS

VENNESLA BYGNINGSHÅNDVERKERE AS

Håndverkernes Hus – Vennesla – Tlf. 55 333

40 år med bøker i Vennesla

Vennesla Bokhandel a.s

Sentrumsvn. 4700 Vennesla – Telefon 042-55 927

Sentralbokhandelen

TEKSTIL-UTVALGET I VENNESLA

NU-NEIT

UNGDOM OG DAMEKLÆR

Cubus

«For den motebevisste»

Askepott

KÅRE'S KLÆR

FRIDSKLÆR · GUTT · UNGDOM · HERRE

KLUZZ

Venneslas nye motebutikk
for de unge

UNGDOMSKLÆR VENNESLA SENTRUM

SKO-UTVALGET I VENNESLA

Godt utvalg i sko og støvletter for den motebevisste
– i alle aldre.

Godt utvalg i tøfler, skoletter og snow-jogg
SPØR OSS OM RABATTKORT

EIDET & CO

SENTRUM, 4700 VENNESLA

21 år med sko i sentrum

 FOSSHEIM SKO
Butikkhuset
PÅ VENNESLA

HVA ER HUNSFOS?

- Venneslas største arbeidsplass med 700 medarbeidere.
- Kjøper av nær 350.000 m³ tømmer fra skogeiere på Sørlandet.
- En integrert papirfabrikk med en kapasitet på 100.000 tonn papir i en kontinuerlig prosess fra tømmerstokk til ferdig papirark.
- En ledende norsk produsent av kontorpapir og trykkipapir til for eksempel bøker og tidsskrifter. Vi leverer papir til tippekupongen som du fyller ut og til selvangivelsen din.
- En av Nordens 2 største produsenter av sulfitt emballasjepapir, for blant annet poser, fruktomslag, blomsterpapir og gavepapir.
- En av Europas ledende produsenter av tapetpapir for vaskbare tapeter, vinyl tapeter og prelimate tapeter.
- En bedrift i fremgang.

HUNSFOS
HUNSFOS FABRIKKER

4700 VENNESLA

**Sørlandskonto
- nå med enda
høyere rente**

0 til 50.000 kroner gir 11% rente, 50.000 til 100.000 kroner gir 12% rente og alt over 100.000 kroner gir 13½% rente. På Sørlandskontoen har du anledning til to frie uttak i kalenderåret i tillegg til fjorårets rente. Ved flere uttak beregnes 4% uttaksgebyr på beløpet du hever.

Spar i riktig bank

SØRLANDBANKEN

